

УДК 336.7

Кузьмак О. М.,*кандидат економічних наук, доцент завідувач кафедри фінансів, обліку та аудиту ПВНЗ “Європейський університет”, м. Рівне*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ ШЛЯХОМ РЕФІНАНСУВАННЯ

У статті досліджено зарубіжний досвід рефінансування, його роль у забезпеченні стійкості банківської системи та запропоновано шляхи вдосконалення організації рефінансування в Україні.

Ключові слова: механізм рефінансування, кредити овернайт, операції репо, ліквідність банківської системи.

В статье исследовано зарубежный опыт рефинансирования, его роль в обеспечении устойчивости банковской системы та предложено пути усовершенствования организации рефинансирования в Украине.

Ключевые слова: механизмы рефинансирования, кредиты овернайт, операции репо, ликвидность банковской системы.

In the article it is investigated foreign experience of refinancing, its role in providing the stability of banking system and the ways of improving the organization of refinancing in Ukraine.

Key words: mechanism of refunding, credits overnight, repo operations, liquidity of the banking system.

Постановка проблеми. Особливої актуальності дослідження та вдосконалення механізмів рефінансування набуває в сучасних умовах, коли банківська система України перебуває у кризовому стані. Саме тому і виникла необхідність удосконалення вже існуючих та запровадження нових механізмів рефінансування, які сприяли б виходу з кризи у банківській системі, адже на сьогоднішній день саме рефінансування є чи не єдиним джерелом підтримання ліквідності банківської системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання організації механізму рефінансування в Україні досліджували такі вітчизняні вчені: Стельмах В.С., Епіфанов А.О., Гребенюк Н.І., Міщенко В.І. [1], Тиркало Р.І. Проте, у вітчизняній фінансовій літературі поки що недостатньо наукових досліджень, присвячених даній проблемі. В Росії дослідженню механізму рефінансування приділяють значно більшу увагу. Так даній тематиці присвятили свої розробки Гагарин С.В., Никольський Ю.Б., Шамаев Г.А. [2], Коробова Г.Г. [3], Лакшина О.А. [4] та інші.

Мета і завдання дослідження. Названі вчені відмічають, що робота з механізмами рефінансування ще не відповідає ринковим принципам. У зв'язку з цим гостро постає проблема наукового осмислення нових явищ у сфері рефінансування, розуміння їх змісту, сутності та їх використання на практиці. Тому виникає необхідність дослідження механізмів, які дозволили б комерційним банкам разом з НБУ більш ефективно адаптуватися до будь-яких змін економічної кон'юнктури. Метою дослідження є розробка пропозицій щодо удосконалення інструментів рефінансування комерційних банків на основі вивчення та узагальнення зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Стійкість банківської системи має вирішальне значення для забезпечення фінансової стабільності країни в цілому. А особливої актуальності дослідження даних питань набуває в сучасних умовах, коли відбувається активна інтеграція національних економік у світове господарство та підвищується їх взаємозв'язок. Тому виникає необхідність удосконалення вже існуючих та запровадження нових механізмів, які підвищують стійкість до криз у банківській системі. Так, з кінця 70-х років ХХ століття по сьогодні кризи банківської системи відбулися більш ніж в сімдесяти державах, причому в деяких з них відбулися неодноразово. Отже, перш за все необхідно дослідити саме поняття "кризи банківської системи". Варто зауважити, що в науковій літературі не має чіткого визначення даного поняття, оскільки досить важко провести межу між проблемами окремого банку чи групи банків від кризи всієї банківської системи.

Найбільш розповсюдженими в міжнародній практиці є визначення банківської кризи, яке сформульоване Деміргук-Кунт та Детражиакє, згідно з яким ситуація в банківській системі може бути оцінена як кризова, якщо виконується одна з чотирьох умов: частка непрацюючих активів в активах банків перевищила 10%; витрати на відновлення роботи банківської системи перевищили 2% від ВВП; проблеми банківського сектора призвели до націоналізації значної частки банків (більше 10%); завдяки паніці вкладників відбулося масове зняття депозитів, а для стабілізації ситуації були прийняті неординарні міри, такі як замороження депозитів або введення урядом загальних гарантій по депозитам.

Міжнародним валютним фондом розроблена система основних та рекомендованих індикаторів фінансової стабільності – Financial soundness indicators (FSIs), яка включає показники банківського сектора, сектору небанківських фінансових інститутів, реального сектору та домашніх господарств, а також індикатори стану фінансового ринку. Ще одна система індикаторів, яка використовується в світовій практиці, була запропонована авторами дослідження "Dangerous markets".

Суттєве значення в попередженні банківських криз центральні банки всіх країн відводять інституту банківського нагляду. В рамках Базельського комітету по банківському нагляду були розроблені стандарти оцінки ризиків, достатності капіталу, систем внутрішнього контролю в кредитних організа-

ціях. Ці методи постійно доповнюються та моделюються. Але очевидно те, що заходами регулювання та нагляду попередити банківські кризи досить важко. Ринок міжбанківських кредитів є одночасно і індикатором, і каталізатором банківської кризи. Незадовго до початку кризи завжди відмічається період суттєвого росту ринку МБК. А в той час, як тільки криза починається, ринок міжбанківських кредитів моментально звертається, що призводить до ще більших масштабів та динаміки розвитку банківської кризи. Так, історія всіх українських та російських банківських криз з 90-х років ХХ ст. наглядно підтверджує даний факт. Практично всі кредитно-банківські установи розвинутих країн використовують можливість рефінансування в центральному банку. Прикладом ефективного міжбанківського ринку, на якому паралельно з найбільш розвинутим та масштабним ринком цінних паперів, є ринок федеральних фондів в США. Так, у США операції рефінансування мають назву операцій дисконтного віконця (Discount Window).

Характеризуючи існуючу систему рефінансування в США, необхідно зауважити, що в своєму теперішньому стані вона функціонує порівняно недовго, адже відбулися певні зміни у даній системі на початку 2003 року. Зараз вона дещо наблизилась до європейської системи рефінансування. Європейська система має деякі відмінності від американської, адже для поповнення ліквідності банківської системи найчастіше використовують операції рефінансування, а також тим, що в ній існує процентний коридор для операцій на міжбанківському ринку, який визначається кредитно-депозитними операціями овернайт. Основним інструментом поповнення ліквідності в грошово-кредитній політиці ЄЦБ є так звані “операції рефінансування” (main refinancing operations), які характеризуються терміном один тиждень. Кошти по даному інструменту надаються національними банками, які входять в Євросистему, на регулярних аукціонах, що проходять кожну неділю. В доповнення до основного інструменту рефінансування здійснюється і на більш тривалі терміни. Аукціони по наданню коштів проводяться кожен місяць, а кредити надаються на три місяці. Що стосується системи рефінансування ЄЦБ, то варто відзначити, що до інструментів рефінансування мають рівний доступ всі кредитні організації на які розповсюджується вимога підтримки мінімального рівня обов’язкових резервів.

Тому на сучасному етапі виникає гостра необхідність запровадження механізмів, які дозволили б комерційним банкам разом з Національним банком України більш ефективно адаптуватися до будь-яких змін економічної кон’юнктури. Отже, перше що необхідно зробити – це удосконалення інструментів рефінансування комерційних банків.

Національний банк України на сьогоднішній день є кредитором в останній інстанції. Проводячи відповідну грошово-кредитну політику, він може кредитувати комерційні банки через: операції на відкритому ринку, надання кредитів “овернайт”, надання стабілізаційного кредиту, операції купівлі (продажу) державних цінних паперів на відкритому ринку, операції РЕПО.

Наприкінці минулого року банкіри сповна відчули проблеми у банківському секторі. Проблеми банків з неплатежами по кредитах посилюються тривалим відтоком ресурсів. В цілому за останнє півріччя 2008 року вкладниками було вилучено з банків більше 60 млрд. грн. Запобігти краху банківської системи може тільки рефінансування від Національного банку України. Але особливу увагу необхідно звертати на короткострокові та надкороткі механізми рефінансування для швидкого підтримання ліквідності банківських установ та забезпечення вчасного завершення міжбанківських розрахунків та платежів. А на сьогоднішній день ще з 6 січня Національний банк практично припинив операції з короткостроковою ліквідністю. Хоча саме зараз короткострокові ресурси Національного банку є необхідними для підтримання ліквідності та платоспроможності банківської системи.

В світовій практиці використовується такий інструмент рефінансування, як внутрішньоденні кредити. Так, надання таких кредитів в багатьох країнах розглядається як певна гарантія безпечного функціонування національних платіжних систем. Такі кредити досягають значних обсягів і стають суттєвим фактором підтримання поточної ліквідності.

На початку 90-х років в США внутрішньоденні кредити, які надавалися ФРС для завершення платежів, досягали 70 млрд. дол. [4, с.44]. У відповідності з різними рівнями розвитку грошового ринку, масштабами міжбанківських розрахунків та платежів в різних країнах відрізняються умови та масштаби надання внутрішньоденних кредитів. Так, у Швейцарії такі кредити взагалі не надаються. Технічно такий порядок розрахунків забезпечується шляхом встановлення двох контрольних термінів розрахунків та платежів протягом робочого дня. Перше закриття дня здійснюється в три години після обіду. Банки підводять свій денний баланс на даний момент та виявляють суми платежів, які не були здійснені та оцінюють масштаби одноденного кредиту, який їм необхідно залучити з ринку для збалансування денного сальдо по коррахункам в Національному банку Швейцарії. А комерційні банки, які мають надлишок коштів на коррахунках оцінюють масштаби можливого розміщення кредитів. До другого закриття дня, яке відбувається об четвертій годині взаємні операції з одноденними міжбанківськими кредитами овернайт завершуються. Після цього клірингові операції вже не проводяться. Отже, відмова від надання внутрішньоденних кредитів веде до суттєвого росту обсягів операцій овернайт на міжбанківському кредитному ринку.

Не надаються внутрішньоденні кредити і Банком Японії. Але в якості компенсації в Японії виник приватний ринок кредитів, які надаються на частину дня (ранішні та денні кредити). Але, в більшості країн внутрішньоденні кредити, в якості забезпечення надійності функціонування національних платіжних систем, все-таки надаються. В США дані кредити надаються в значних масштабах, а їх необхідність пов'язана з технічними особливостями системи Fedwire, в якій не передбачено інших механізмів регулювання розрахунків пов'язаних з перерахунком федеральних фондів по рахункам

в резервних банках. На сьогодні в США встановлені ліміти на обсяги внутрішньоденних кредитів та плата за їх використання [4, с.40-48].

Успішно використовуються дані кредити національними центральними банками країн Європейського союзу. В Швеції внутрішньоденні кредити надаються у встановлених межах та без забезпечення, а при умові стовідсоткового забезпечення – без кількісних обмежень. Так, будь-який з 11 національних банків, які входять в Європейський центральний банк використовують систему рефінансування на короткостроковій основі шляхом надання даних кредитів протягом операційного дня, що дозволяє в цілому забезпечити безперебійне проведення розрахунків в рамках національних систем валових розрахунків та системи TARGET. Варто зауважити, що внутрішньоденні кредити надаються національними центральними банками безкоштовно.

В Росії також дані кредити набули широкого використання. Із всіх кредитів Банку Росії в основному зростає попит на внутрішньоденні кредити та кредити овернайт. Розглянувши систему рефінансування Національного банку, бачимо, що в Україні, як і в інших країнах донедавна суттєво переважали короткострокові інструменти, а саме кредити овернайт.

На сьогодні більшість комерційних банків України мають потребу в короткострокових кредитах для підтримання ліквідності в середині операційного дня. Зважаючи на світовий досвід, бачимо, що саме для забезпечення безперебійності функціонування платіжної системи та для підтримання ліквідності банків орієнтоване використання внутрішньоденних кредитів.

Так, на нашу думку, на теперішньому етапі життєво необхідним є введення в Україні у використання Національним банком внутрішньоденних кредитів. Введення даних кредитів є необхідним в умовах сучасності у зв'язку із збільшенням маси платежів та сум, необхідних для їх регулювання та в умовах фінансової кризи.

Отже, цілком внутрішньоденних кредитів було б забезпечення безперебійного функціонування платіжної системи. Дані кредити необхідно надавати протягом операційного дня. Основою для їх видачі повинні бути невиконані платіжні документи, які пред'явлені комерційному банку на протязі операційного дня. Надання внутрішньоденних кредитів – це проведення розрахунковим підрозділом Національного банку України на протязі операційного дня платежів банку понад кошти, які є на його кореспондентському рахунку. Таким чином виникатиме дебетове сальдо, яке не повинно перевищувати встановлений ліміт рефінансування по даних кредитах. Встановлення лімітів по даному виду кредитів, на нашу думку є необхідним, щоб не допустити таким чином надмірний та спекулятивний ріст даних кредитів. Саме такий захід сприяв би не лише підтриманню ліквідності та забезпеченню вчасному проведенню розрахунків протягом операційного дня, але й суттєво підвищив би довіру до банківської системи України, що також призвело б до повернення депозитних коштів в банківський сектор.

Документом, який підтверджував би факт надання внутрішньоденного

кредиту може бути проміжна виписка про стан кореспондентського рахунку, яка засвідчуватиме наявність внутрішньоденного дебетового сальдо в межах встановленого ліміту. Наданий внутрішньоденний кредит повинен бути погашений за рахунок надходження коштів на кореспондентський рахунок банку до кінця операційного дня. В разі якщо даний кредит не буде погашений, то його необхідно переоформляти в кредит овернайт.

Надання комерційним банкам внутрішньоденних кредитів дозволило б прискорити процес оперативного поповнення кореспондентського рахунку, що сприятиме підтриманню платоспроможності банку і тим самим уникнення ланцюжка неплатежів в системі розрахунків. Дані кредити повинні надаватись під забезпечення та за певну плату. Адже надання таких кредитів на безкоштовній основі може призвести до надлишкового росту їх обсягів, що збільшить їх вплив на динаміку грошової маси. Перевагами даного виду кредитів є простота та зручність їх отримання, а також можливості максимального прискорення проведення розрахунків при одночасному зниженні залишків на кореспондентських рахунках комерційних банків та направленні вивільнених коштів в активи, що приноситимуть дохід.

Крім того, 6 січня 2009 року Національний банк своєю постановою № 2 затвердив тимчасовий порядок підтримки ліквідності банків через систему рефінансування в період фінансово-економічної кризи. Відповідно до даного документа, тепер НБУ буде здійснювати рефінансування комерційних банків винятково під заставу державних облігацій. Хоча дотепер існував досить широкий перелік інструментів, під заставу яких банки могли одержувати кредити рефінансування. Більше того, у жовтні та листопаді НБУ надавав кредити рефінансування під заставу акцій банків, нерухомості та майнових прав по кредитах. А на сьогоднішній день у комерційних банків практично не має вільних (не переданих у заставу НБУ) державних облігацій.

Тому, для того, щоб отримати кредити рефінансування від НБУ, банки змушені будуть купувати ОВДП. Але виникає протиріччя в тому, що якщо банку необхідний кредит рефінансування для підтримання його ліквідності і в нього не має ОВДП, то звідки він візьме кошти щоб їх купити. Тому перш за все необхідно розглянути світовий досвід щодо цього питання. В якості забезпечення операцій з федеральними фондами у США приймається достатньо широкий спектр фінансових активів. При цьому існує ряд обмежень, включаючи рейтингові обмеження по деяким видам цінних паперів, не допуск у забезпечення прострочених зобов'язань, тощо.

В забезпечення включаються всі типи існуючих боргових зобов'язань, починаючи від зобов'язань Казначейства та інших державних органів та закінчуючи споживчими кредитами. Різниця в наданих в якості забезпечення активів полягає у врахуванні різних дисконтів в їх оцінці. Найближче до номіналу враховуються облігації Казначейства (96-98%). А споживчі кредити приймаються в забезпечення, виходячи з 75-80% номінальної вартості. Різні види забезпечення передбачають відповідні механізми та процедури оформлення застави.

Згідно прийнятим Європейським центральним банком правилами, всі операції рефінансування повинні бути забезпечені зі сторони комерційних банків. Перелік можливого забезпечення достатньо широкий. Формально він поділений на два рівні. Перший рівень представлений борговими інструментами, які вільно обертаються та мають загальноєвропейське значення. Другий рівень забезпечення включає в себе як ринкові та неринкові активи, які мають особливе значення для національних фінансових систем. Перелік можливих активів формується національними центральними банками і повинен бути затверджений ЄЦБ.

На сучасному етапі неринкові інструменти, які можуть бути використані в якості забезпечення, представлені національними банками Німеччини, Франції (корпоративні позики), а також Ірландії (кредити, забезпечені закладними). Активи з обмеженою ліквідністю знаходяться в переліку можливого забезпечення національних банків Іспанії та Нідерландів. Але, з точки зору можливостей зі сторони банків отримати доступ до інструментів рефінансування ніякої різниці між рівнями забезпечення не існує.

Отже, на сьогоднішній день необхідно повернутися хоча б до попереднього досвіду механізму забезпечення кредитів рефінансування. Крім того, не встановлені також критерії обсягу розподілу ресурсів рефінансування між комерційними банками, та обсяг кредитів рефінансування, що надаються в “одні руки”. Адже на сьогоднішній день один банк може одночасно отримати гроші з декількох потоків незалежно від реальних потреб ліквідності.

Крім того, понижує ефективність вітчизняного механізму рефінансування і рівень ставок за кредитами рефінансування. Ситуація на грошовому ринку така, що ставка рефінансування не має ніякого відношення до формування ставок на міжбанківському ринку і існує вона у відриві від реального стану справ. На відміну від України, до неринкових автоматичних інструментів регулювання (standing facilities) ЄЦБ відносяться ставки по одноденним депозитам та кредитам. Процентний коридор по даним операціям складає 2%. На початок 2005 року ставки по депозитам, основним операціям та по кредитам овернайт склали відповідно 1, 2 та 3% річних відповідно.

Існують також національні особливості у визначенні рівня процентних ставок і виборі основних інструментів як рефінансування, так у стерилізаційних операціях. В переважній більшості країн, по аналогії з європейською системою, національними банками для регулювання процентними ставками і ліквідністю міжбанківського ринку встановлюється достатньо вузький коридор, нижня межа якого визначається ціною, яку національний банк платить комерційним банкам по депозитам овернайт, а верхня межа – є ціною кредитів овернайт, які надаються центральним банком. Даний коридор, як правило, досить вузький, хоча його ширина коливається в залежності від країни. Мінімальна ширина встановлена, наприклад, в Канаді та Австралії, де вона складає лише 0,5%.

Достатньо вузький процентний коридор застосовується і національними

ми банками окремих країн і Східної Європи, які недавно були прийняті в європейську співдружність. Так, в якості прикладу можна привести національні банки Чехії та Угорщини. Процентний коридор на міжбанківському ринку там також визначений ставками овернайт по операціях центральних банків. Його ширина складає 2%. Цікавою особливістю даних країн є те, що в якості центру коридору (основної політичної ставки) використовується не ставка рефінансування, як в переважній більшості країн, а ціна залучення ресурсів комерційних банків центральними банками. Так, в Угорщині центром коридору є фіксована ставка по двохтижневому депозиту. А в Чехії центром коридору є максимальна ставка по операціях двохтижневого РЕПО, використовуючи які Національний банк Чехії залуцає кошти в комерційних банків на аукціонній основі.

Національний банк Чехії пояснює переміщення центру регулювання ставок на міжбанківському ринку тією обставиною, що чеська банківська система постійно має надлишкові резерви. Застосування депозитної ставки в якості основної існує і в деяких інших достатньо розвинутих країнах. Так, в якості прикладу можна привести Норвегію, де основним інструментом грошової політики є ставка по депозитам овернайт.

Отже, зважаючи на світовий досвід, видно, що достатньо висока депозитна ставка буде сприяти зменшенню надлишкових резервів та одночасно збільшувати попит на інструменти рефінансування, тим самим підвищуючи їх значення. Так, на нашу думку, для ефективного управління ціною ресурсів процентний коридор на сьогоднішньому етапі повинен бути в Україні значно вужчим та дещо вища процентна ставка за депозитами НБУ.

Висновки. В цілому варто відмітити, що система рефінансування та управління міжбанківським кредитним ринком і ліквідністю банківської системи постійно знаходиться в розвитку. При цьому така ситуація характерна не лише для країн, які розвиваються, але і для країн з достатньо розвинутою фінансовою системою, таким прикладом є реформа дисконтного вікна в США. Тому і в Україні необхідно розвивати та удосконалювати систему рефінансування. Адже створення ефективної сучасної системи рефінансування сприятиме стабільності в банківській системі та дасть поштовх до її розвитку.

Література:

1. Грошово-кредитна політика в Україні / В. С. Стельмах, А. О. Єпіфанов, Н. І. Гребеник, В. І. Міщенко. – 2-ге вид. – К.: т-во "Знання", КОО, 2003. – 421 с.
2. Гагарин С. В. Межбанковский кредит: дилинговые операции на рынке "коротких денег" / С. В. Гагарин, Ю. Б. Никольский, Г. А. Шамаев. – М.: "Принтлайн", 1995. – 208 с.
3. Коробова Г. Г. Банковское дело / Г. Г. Коробова. – М.: Юрист, 2002. – 751 с.
4. Лакшина О. А. Центральный банк и межбанковский кредитный рынок / О.А. Лакшина // Деньги и кредит. – 1997. – № 4. – С. 40-48.